

Rettferdiggjøring av ulikhet

Marianne Nordli Hansen

Professor, Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo

m.n.hansen@sosgeo.uio.no

Hovedtemaet for Pikettys siste bok angis allerede i den første setningen: «Every human society must justify its inequalities: unless reasons for them are found, the whole political and social edifice stands in danger of collapse.» Gjennom kapitlene som følger, drøfter Piketty hva han kaller «ulikhetsregimer», diskurser og institusjonelle ordninger som rettferdiggjør ulikhet. I bokas siste del reiser han forslag om hva man bør og kan gjøre for å oppnå større rettferdighet i samfunnet.

Dette er altså et svært omfattende og ambisiøst verk. Ikke minst er det imponerende at den foreligger kun få år etter at hans forrige bok, *Capital*, vakte betydelig internasjonal debatt – spesielt på grunn av ideene om økende betydning av ulikhet i formue og fremveksten av patrimonial kapitalisme, altså at arv blir stadig viktigere. Sammenlignet med *Capital* favner *Capital and Ideology* bredere. Mens førstnevnte beskriver utviklingen av ulikhet over et langt tidsspenn, vil den siste i tillegg søke å forklare hvordan ulikhet har blitt legitimert over et enda lengre tidsspenn. *Capital and Ideology* har også en klarere tilknytning til fagfelt utenom økonomi, sosiologien inkludert. Spørsmål om rettferdiggjøring av ulikhet er et kjernetema som har vært debattert gjennom hele sosiologiens historie. Derfor konsentrerer jeg meg her om dette aspektet ved boka. Som en konsekvens av Pikettys brede perspektiv gir han relativt generiske beskrivelser av hvordan ulikhet legitimeres. Hva med ulike aktører og deres interesser? Gir Pikettys tilnærming oss ny innsikt i hvordan økende ulikhet i moderne vestlige samfunn legitimeres?

Piketty beskriver hvordan forskjellige typer av samfunn som har eksistert gjennom historien, er preget av spesifikke eierskapsstrukturer og ideologier. Ideologi defineres som sett av ideer og diskurser om hvordan samfunnet best bør organiseres. Dette omfatter blant annet regler for hva som kan eies, og hvordan eiendomsrelasjoner mellom ulike sosiale grupper skal reguleres. Det er altså ikke snakk om «falske ideer», men om ideer som er a priori plausible, skriver Piketty. Førmoderne samfunn har vesentlige fellestrekk med i hovedsak tre klasser: adel, prester og resten – derav betegnelsen «ternære» samfunn. I nyere tid har vestlige samfunn vært eierskapsamfunn etterfulgt av sosialdemokratiske samfunn og i vår tid neo-proprietære eller hyperkapitalistiske samfunn. Parallelt med disse, og i nær eller fjernere relasjon, har det eksistert slavesamfunn, koloniale samfunn og kommunistiske samfunn.

I ternære samfunn begrunnes ulikhet med gjensidig avhengighet. Prester tilbyr mening, mens adel eller krigere regulerer bruk av vold og tilbyr sikkerhet. I eierskapssamfunn har eiendomsrettigheter kvasireligiøs status. I sosialdemokratiske samfunn, en betegnelse som Piketty bruker i en svært vid betydning, er privat eiendomsrett og frie markeder under press; gjennom ulike reformer søkes ulikhetene redusert. Ikke minst ble de rike skattet svært hardt i den sosialdemokratiske æraen fra 1950 til 1980. Også i slavesamfunn og koloniale samfunn er ulikheter begrunnet blant annet med ideer om paternalisme eller det sivilisatoriske ansvaret kolonister hadde for utvikling av det de mente var laverestående sivilisasjoner.

Store deler av *Capital and Ideology* gir historiske analyser av et bredt sett av samfunn. En slik historisk tilnærming er ifølge Piketty nødvendig for å forstå dagens ulikhetsregime og innse at det er like kuriøst og forgjengelig som andre samfunnsregimer. Overgangen fra sosialdemokrati til neo-proprietærisme eller hyperkapitalisme må likevel ses som et kjernepunkt i boka. I neo-proprietære samfunn, som har utviklet seg de siste tiårene, har ulikhetene i inntekt og formue økt, og tilgangen til høyere utdanning forblir svært sosialt skjev. Disse ulikhetene rettferdiggjøres gjennom å vektlegge betydningen av eiendom, entreprenørskap og en ekstrem form for meritokrati.

Meritokrati og arv

Begrepet meritokrati innebærer at belønninger fordeles etter evner og innsats. Det er altså et prinsipp for ulik fordeling. Ideer om meritokrati har selvsagt eksistert lenge, men selve begrepet ble lansert i 1958 i *The Rise of the Meritocracy* av den britiske sosiologen Michael Young. Mens Tony Blair og hans *New Labour* senere så meritokrati som et mål å strebe etter, ville Young advare mot konsekvensene av det nye utdanningssamfunnet. Etter hans syn ville det på den ene siden skape en lavere klasse som ikke tilkjennes noen verdi, og på den andre siden en «hard» overklasse som i stor grad reproducerer seg selv, og som mener seg fortjent til høye belønninger på grunn av sine overlegne meritter. Det er nettopp dette som har skjedd i Storbritannia, skrev Young like før sin død i 2002. Piketty argumenterer også for at betydningen av utdanning for legitimering av ulikhet har økt i tråd med utviklingen av utdanningssamfunnet, og mener, som Young, at meritokratisk legitimering innebærer at de fattige har seg selv å skylde for sin fattigdom. Han hevder at det i alle land er stor avstand mellom retorikken om meritokrati og tilgangen til utdanning. Han ser de store ulikhetene i utdanningsoppnåelse som et av sosialdemokratiets største problemer og som årsak til de lavere klassenes desillusjon med det politiske systemet, da de erfarer at intet blir gjort for å sikre utdanning for deres barn. Piketty vektlegger at ethvert prosjekt for å bygge et rettferdig samfunn må ha frigjøring gjennom utdanning og spredning av kunnskap i sentrum. Mer konkret foreslår han tiltak som kvotering eller randomisering i opptaket til høyere utdanning og fremhever at et lotteribasert system har den fordel at det forebygger at foreldre fra høyere klasser overinvesterer økonomisk eller emosjonelt i barnas utdanningsprestasjoner.

Ideer om meritokrati gjelder ikke bare i utdanning, men kan brukes for å rettferdiggjøre økonomisk suksess i næringslivet. Entreprenører som har skapt virksomheter og store formuer, kan vise til sine meritter som forklaring på at det er rettferdig. Dette kan de ikke gjøre hvis formuen er basert på arv. Arv er tvert imot ansett å være en av de største hindringene for meritokrati. I sin forrige bok *Capital* skriver Piketty tankevekkende om spenningen mellom arv og meritter: I den patrimoniale kapitalismen, hvor topposisjoner i økonomien i stor grad arves, vil det være lite spillerom for talent og evner. Fordi entreprenørskap gjerne

oppfattes som mer høyverdig enn arv, både av dem det gjelder og i næringslivspresen, opptrer entreprenører mer enn gjerne ofte i offentligheten. Arvingene vil derimot unngå offentlighet, noe som også innebærer at det blir vanskeligere å anslå deres rikdom. Analysen i *Capital and Ideology* fremtrer til sammenligning som mindre sofistisert. Ikke minst er dette tydelig når Piketty skriver at dagens neo-proprietærisme er en ekstrem form for meritokratisk ideologi som glorifiserer entreprenører og milliardærer, uten at han diskuterer det paradoksale at arv samtidig har en økende betydning. Det er jo et ikke-meritokratisk trekk ved dagens samfunn. Piketty lykkes heller ikke like godt med sine litterære eksempler i diskusjonen av neo-proprietærismen, som med eksemplene fra Austen og Balzac han ble berømmet for i *Capital*.

Aktører og interesser

Piketty fremhever at ulikhet er ideologisk og politisk (s. 7), og at ideologier har en selvstendig rolle i historisk utvikling. Spissformulert omskriver han «all historie er historien om klassekamper» til «[t]he history of all hitherto existing societies is the history of the struggle of ideologies and the quest for justice» (s. 1035). Det er ikke åpenbart hvilke aktører som står bak denne «søken etter rettferdighet». Som vist i det innledende sitatet hevder Piketty at «samfunn» må begrunne ulikhet. Spesifikke grupper og deres interesser og strategier forblir obskure.

Til sammenligning skriver Max Weber at enhver makt har behov for å rettferdiggjøre seg selv. Alle privilegerte grupper dyrker en «legende» som forklarer hvorfor deres privilegier er rettferdige. Et hovedpoeng hos Pierre Bourdieu er også at grupper med makt og privilegier søker å rettferdiggjøre forskjeller. En måte å gjøre det på er å søke gjennomslag for klassifikasjoner hvor egen gruppe kommer fordelaktig ut. Mens den økonomiske overklassen fremhever verdien av eiendom, produktivitet og effektivitet, argumenterer den kulturelle overklassen for verdien av kultur, kunnskap og utdanning. I tillegg kan andre grupper betone verdier som aristokratisk byrd. Ideene som fremheves av de ulike gruppene, utgjør ingen «dominerende» ideologi, og det er ikke et «samfunn» som begrunner ulikhet. Bourdieu hevder tvert imot at få privilegerte grupper har brukt så mange *ulike* prinsipper for å legitimere seg selv som dagens makteliter.

Sosiologiske og statistiske grupper

Det manglende søkelyset på aktører i *Capital and Ideology* kan ses i sammenheng med tilnærmingen til ulikhet. Det sentrale begrepet for å analysere ulikhet i sosiologien er klasse. Dette innebærer som oftest at relasjoner mellom klasser vektlegges, og at fordelene til noen grupper ses som avhengig av andres ulemper. Klasserelasjonene er altså preget av maktforskjeller, dominans eller eksklusjon. Selv om enkelte av analysene i *Capital and Ideology* fokuserer på det man kan kalle sosiologiske grupper, som når andelen prester og adel i forskjellige samfunn brukes til å illustrere maktforhold mellom klasser, består Pikettys fremgangsmåte hovedsakelig av å sammenligne andeler i fordelingen av inntekt og formue. Et eksempel er hvor mye av inntekt og formue den øverste prosenten eller desilen besitter sammenlignet med dem som er på lavere nivå i fordelingen. Som i *Capital* underbygges det at utviklingen i ulikhet i inntekt og formue i det 20. århundre i mange land har fulgt en u-kurve som snudde rundt 1980. Denne bruken av statistikk er en viktig grunn til Pikettys store gjennomslag: Presentasjonen av data er allment tilgjengelig og gir grunnlag for slående sammenligninger av ulike land og over lange tidspenn, som når økonomisk ulikhet i

tidligere koloniale samfunn og slavesamfunn sammenlignes med økonomisk ulikhet i Sverige rundt 1980. Men samtidig er desilene og prosentilene statistiske kategorier med vilkårlige grenser, ikke grupper eller klasser i sosiologisk forstand. Kategorier definert på grunnlag av kutt i økonomiske fordelinger beskriver ikke grupper med spesifikke interesser og strategier.

Dette gjelder også analysen av endringer i velgerlandskapet i *Capital and Ideology*, som fikk en del oppmerksomhet også før bokutgivelsen. Piketty vektlegger at de sosialdemokratiske partiene ble mindre orientert mot omfordeling og mer mot markedsløsninger, en politikk som har medført at mindre privilegerte grupper har følt seg sviktet. Mens sosialdemokratiske partier tidligere hadde stor støtte blant lavt utdannede velgere, har de nå blitt partier for høyt utdannede. Piketty karakteriserer denne velgergruppen som Brahmin-venstre. Mens Brahmin-venstre er orientert mot utdanning og intellektuelt arbeid, verdsetter Kjøpmanns-høyre («Merchant Right»), som er mer velstående, har businesssteft og akkumulasjon av økonomiske verdier. Kjøpmanns-høyre stemmer i større grad på partiene til høyre. Det Brahmin-venstre og Kjøpmanns-høyre har felles, er at de støtter ulikhetsregimet som begge grupperingene drar fordel av.

Denne beskrivelsen av politiske skillelinjer har sterke fellestrekk med Pierre Bourdieus beskrivelse av skillelinjer mellom klassene med mest kulturell og økonomisk kapital. Men heller ikke i beskrivelsen av Brahmin-venstre og Kjøpmanns-høyre peker Piketty klart på sosiologiske kategorier, men snakker om grupper med, henholdsvis, mye utdanning og mye inntekt. En riktigere beskrivelse kunne være at begge kategoriene har mye utdanning og inntekt sammenlignet med andre. For eksempel er det slik at familier i Kjøpmanns-høyre over tid har fått stadig høyere utdanning, og gjerne utdanning innenfor økonomi. Videre oppnår familier tilhørende Brahmin-venstre ofte høye inntekter hvis for eksempel begge partnerne har toppjobber i offentlig sektor. Dermed blir forskjeller i utdanningsnivå og inntekt en mindre viktig skillelinje mellom disse elitegruppene enn hva slags yrker de har, for eksempel direktører eller akademikere og byråkrater, og hvilke sektorer de jobber i.

Hvorfor godtas ideologier, og hvorfor endres de?

Jeg forstår Piketty slik at endringer i ideologiene skjer når ulikhetsregimene møter legitimitetsproblemer, gjerne i forbindelse med kriser. Han skriver for eksempel at eierskapsideologien som kvasi-sakraliserte privat eiendomsrett og konkurranse i alle sammenhenger, ikke lenger var troverdig etter den russiske revolusjonen og den økonomiske depresjonen på 1930-tallet – og i tillegg krigen som fulgte. Dermed prøvde mange land forskjellige former for sosialdemokratiske løsninger. Dette fremstår som en forståelig analyse – sosialdemokratisk ideologi som vektlegger sosial utjevning, fremstår som et svar på samtidens utfordringer. Samtidig er det igjen ikke tydelig i Pikettys analyse hvilke aktører, sosiologiske grupper, eller klasser som var pådrivere for disse endringene.

Når det gjelder overgangen fra sosialdemokrati til neo-proprietarisme, skriver Piketty at sosialdemokratiske samfunn begynte å møte utfordringer rundt 1980, for en stor grad knyttet til økende ulikhet, ikke minst ulikhet i rekrutteringen til høyere utdanning. Piketty vektlegger også at sosialdemokrater ikke maktet å fremme rettferdig eierskap, og at systemer for progressiv skattlegging på tvers av nasjoner ikke ble utviklet. Med utgangspunkt i disse problemene kunne man tro at ideologiske strømninger ville føre i retning av en sterkere betoning av likhet og omfordeling. Det motsatte skjedde. I regimet etter 1980 begrunnes ulikhet neo-proprietært, hevder Piketty, noe som innebærer at verdien av privat eiendomsrett og entreprenørskap fremheves, og milliardærer forherliges.

Pikettys analyse av denne overgangen er derfor vanskeligere å gripe. Men en grunn til utviklingen, hevder Piketty, er at Sovjetstaten mislyktes katastrofalt, noe som bidro til at ideer om begrensninger i privat eiendomsrett, gjennom statlig eierskap, arbeidermakt og sterk skattlegging av de rike, ble forlatt. De sosialdemokratiske partiene ble, som nevnt over, mindre orientert mot omfordeling og mer mot markedsløsninger og ga dermed grobunn for neo-proprietær ideologi.

Sist, men ikke minst peker Piketty på manglende transparens om hva de rike eier, og hva de betaler i skatt, som årsak til at neo-proprietarisme i liten grad utfordres, noe som også kommer frem i vår hjemlige debatt om skatteparadis. I tillegg er det liten transparens om årsaker til sosiale skjevheter i utdanningsoppnåelse. Piketty har stor tro på at tilgang til bedre statistikk og måling av ulikhet vil bedre mulighetene for demokratisk debatt og utvikling.

Denne tiltroen til opplysning om eiendom, skattelegging og utdanningsrekruttering kan virke optimistisk, men vekten på transparens har berøringspunkter til sosiologiske perspektiver, som hevder at ulikheter ofte godtas fordi omfang og årsaker ikke er kjent. Max Weber skriver for eksempel at klasseprotester vil oppstå dersom forskjeller i livssjanser ikke tas for gitt, men forklares som resultat av fordelingen av eiendom og av hvordan det økonomiske systemet er organisert: De underprivilegerte gruppene godtar ofte «legendene» til de privilegerte, men «i de epoker hvor klasseforholdene fremtrer utilslørt og utvetydig, synlig for enhver, som den makt som avgjør menneskenes skjebne, slår imidlertid holdningen til de høyt privilegertes legende om. Da er det tvert om ofte slik at legenden om at den enkelte selv har gjort seg fortjent til sin lodd i livet er noe av det som gjør de underprivilegerte sjikt mest forbitret» (Weber 1971[1922]:87).

Avslutning

Som det fremkommer av gjennomgangen over, tar *Capital and Ideology* opp temaer som har vært debattert gjennom hele sosiologiens historie. Piketty er likevel i liten grad involvert i sosiologiske debatter og bruker i liten grad den sosiologiske faglitteraturen, hverken når det gjelder ideologi og legitimering eller utdanning. Den sosiologen som Piketty vier mest oppmerksomhet, er faktisk Michael Young, hvis bok om meritokratiet er en slags sosiologisk satirisk roman heller enn en tradisjonell fagbok. Etter mitt syn kunne *Capital and Ideology* gitt et mer dyptloddende bidrag dersom den i større grad hadde vært forankret i tidligere fagdiskusjoner. Jeg vil også mene at breddeperspektivet går på bekostning av dybde. Det er en bok på over 1000 sider, som favner svært bredt i tid og rom. Pikettys analyser av dagens samfunnsideologi og årsakene til denne fremstår, som jeg har vært inne på, ikke helt overbevisende. Piketty har nok rett i at det er stor aksept for den ulikhet vi ser i moderne vestlige samfunn, men i stigende grad er vi også vitne til at protester mot den eksisterende fordelingen melder seg. Etter å ha lest Piketty vil mange stå igjen med flere spørsmål enn svar. Er det for eksempel slik at dagens milliardærer forherliges uavhengig av kilden til deres rikdom? Hvilke prosesser har ført til dette, og hvilke motkrefter har meldt seg? Piketty gir i liten grad svar på denne type spørsmål. Årsaken er, vil jeg hevde, at Piketty ikke i tilstrekkelig grad fokuserer på aktører og grupper og deres interesser og strategier.

Dette betyr ikke at *Capital and Ideology* ikke har positive sider. For det første har temaet om ulikhet og rettferdiggjøring stor betydning og interesse. Piketty fremhever selv hans mål er å vekke interessen for spørsmål om ulikhet og legitimering, at han ønsker å bidra til en begynnende debatt, og at hans analyser og konklusjoner må ses som tentative heller enn avgjørende. For det andre er datagrunnlaget omfattende, og som jeg har vært inne på

tidligere, er presentasjonen av analyser av endringer i fordeling av inntekt og formue en av grunnene til Pikettys store gjennomslag. For det tredje, selv om de færreste lesere trolig vil lese hele *Capital and Ideology*, vil mange finne noe å hente i den, da boka inneholder et vell av interessevekkende synspunkter som også gir grunnlag for å reise nye perspektiver og hypoteser.

Referanser

Young, Michael. 1958. *The Rise of the Meritocracy 1870–2033: an Essay on Education and Society*, London: Thames and Hudson.

Weber, Max. 1971 [1922]. *Makt og byråkrati*. Oversatt av Dag Østerberg. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.